

înghițiți de el. Am fost aduși până pe buza abisului nimicului și, fie că îl recunoaștem drept ceea ce este, fie că nu îl recunoaștem, vom fi înghițiți de el, din pricina afinității noastre pentru nimicul mereu prezent înlăuntrul nostru, fără nădejde de izbăvire, dacă nu ne ținem, având credință desăvârșită și neclintită (care, chiar și îndoindu-se, nu se îndoiește), de Hristos, fără de Care suntem cu adevărat nimic."

Ca autor de scrieri, Eugene a simțit că trebuie să îi cheme pe contemporanii săi să se întoarcă de pe marginea prăpastiei. El a scris nu numai datorită doririi sale după Dumnezeu, ci și datorită grijii pentru alții care Îl doreau, până și pentru cei care, precum făcuse și el odinioară, Îl respingeau pe Dumnezeu sau se războiau cu El tocmai pentru că Îl doreau.

Din durerea inimii sale, din întunericul vieții sale de dinainte, Eugene vorbește omenirii contemporane, aflate în aceeași durere și în același întuneric. Acum, la patruzeci de ani după scrierea acestei lucrări, când puterile nihilismului și ale anticreștinismului pătrund tot mai adânc în alcătuirea societății noastre, este nevoie de cuvintele sale mai mult ca niciodată. Deoarece a înfruntat și a luptat cu nihilismul dinlăuntrul său, el poate să ne ajute să nu fim prinși de duhul lui distrugător de suflet și să ne ținem de Hristos, Adevărul cel Veșnic întrupat.

I. INTRODUCERE

Problema adevărului

Ce este acest nihilism în care am văzut originea Revoluției din epoca modernă? Când te gândești prima oară, răspunsul nu pare greu de găsit; câteva exemple evidente vin imediat în minte. Este vorba despre fantasticul program de distrugere al lui Hitler, de Revoluția bolșevică, de atacul dadaist asupra artei; mai este și fondul din care au izvorât aceste mișcări, reprezentat îndeosebi de câteva persoane „posedate” de la sfârșitul secolului al XIX-lea – poeți precum Rimbaud și Baudelaire, revoluționari ca Bakunin și Neceaev, „profeți” ca Nietzsche; de asemenea, la un nivel mai jos, în rândul contemporanilor noștri, acea neliniște nelămurită care îi face pe unii să se înghesuie în jurul unor magicieni precum Hitler, iar pe alții, să evadeze în droguri sau false religii, ori să comită acele crime „fără sens” care devin din ce în ce mai caracteristice pentru vremurile noastre. Însă toate acestea nu reprezintă decât suprafața spectaculoasă a problemei nihilismului. Să le explici până și numai pe ele, odată ce ai pătruns dedesubtul acestui înveliș, nu este nicidecum ușor; însă în ca-

pitoul de față noi ne-am propus ceva mai mult: să înțelegem natura întregii mișcări care are aceste fenomene drept exemple extreme.

Pentru a face aceasta, este necesar să evităm două mari curse aflate de o parte și de alta a căii pe care am ales-o, în care au căzut majoritatea celor care au vorbit despre spiritul nihilist al vremurilor noastre: apologia și diatriba.

Oricine este conștient de preaevidentele imperfecțiuni și rele ale civilizației moderne, care au fost prilejul și cauza directă a reacției nihiliste – cu toate că, vom vedea, și ele au fost rodul unui nihilism incipient –, nu poate să nu simtă o oarecare compătimire măcar pentru câțiva dintre cei care au participat la ea. Această compătimire poate lua forma milei pentru niște oameni care ar putea fi priviți, dintr-un anumit punct de vedere, ca „victime” nevinovate ale condițiilor împotriva cărora și-au îndreptat eforturile; sau poate fi exprimată în părerea comună că anumite tipuri de fenomene nihiliste au de fapt o semnificație „pozitivă” și au de jucat un rol într-o așa-zisă „nouă dezvoltare” a istoriei sau a omului. Cea de-a doua atitudine este, iarăși, unul dintre roadele cele mai evidente ale însuși nihilismului despre care discutăm aici; însă prima, cel puțin, nu este cu totul lipsită de adevăr sau de dreptate. Totuși, tocmai pentru acest motiv trebuie să fim și mai atenți să nu îi acordăm o importanță mai mare decât i se cuvine. Este foarte ușor, în atmo-

sfera de ceață intelectuală cu care sunt îmbibate cercurile liberale și umaniste din zilele noastre, să îngădui ca mila pentru o persoană nefericită să se transforme în receptivitate față de ideile sale. Nihilistul, nu încapă îndoială, este, într-un anume sens, „bolnav”, iar boala lui este o mărturie despre boala unei epoci ai cărei reprezentanți – atât cei mai buni, cât și cei mai răi – îmbrățișează nihilismul; însă boala nu poate fi vindecată, nici măcar diagnosticată corect, prin „compătimire”. Oricum, o „victimă” cu totul „nevinovată” nu există. În mod foarte evident, nihilistul este implicat în chiar acele păcate și acea vină a omenirii care au produs relele vremii noastre; și pornind la luptă – cum fac toți nihilistii – nu numai împotriva unor „abuzuri” și „nedreptăți”, reale sau imaginare, din ordinea socială și cea religioasă, ci și împotriva ordinii înseși, precum și a Adevărului pe care se sprijină acea ordine, nihilistul ia parte activă în lucrarea lui satan (căci despre aceasta este vorba aici), fapt care nu poate fi nicidecum explicat prin mitul „victimei nevinovate”. Nimeni, până la urmă, nu îi slujește lui satan împotriva propriei voințe.

Dar dacă intenția noastră nu este nici pe departe „apologia”, nici simpla diatribă nu constituie scopul nostru. Nu este suficient, de pildă, să condamni nazismul sau bolșevismul pentru caracterul lor „barbar”, „gangstericesc” sau „anti-intelectual”, iar avangarda artistică sau litera-

ră, pentru „pesimismul” sau „exhibiționismul” ei; după cum nu este de ajuns nici să aperi „democrațiile” în numele „civilizației”, „progresului” sau „umanismului”, sau pentru că ele susțin „proprietatea privată” și „libertățile cetățenilor”. Cu toate că unele dintre ele au o anumită măsură de dreptate, asemenea argumente de fapt nu ating subiectul; loviturile nihilismului merg prea adânc, programul lui este mult prea radical, pentru ca ele să i se poată opune cu succes. Rădăcina nihilismului este eroarea, iar eroarea nu poate fi biruită decât de Adevăr. Cea mai mare parte a criticii nihilismului nu este nicidecum îndreptată spre această rădăcină, iar motivul – după cum vom vedea – este că nihilismul a devenit în vremea noastră atât de răspândit și de omniprezent, a pătruns atât de adânc și complet în mințile și inimile tuturor oamenilor din ziua de azi, încât nu mai există nici un „front” pe care să poată fi combătut; iar cei care cred că se luptă cu el de cele mai multe ori îi folosesc armele, pe care, cu adevărat, le întorc împotriva lor înșiși.

Unii vor obiecta, poate, văzând întinderea subiectului acestui proiect, că ne-am desfăcut prea larg plasa: că am exagerat răspândirea nihilismului sau, dacă nu am făcut-o, atunci că acest fenomen este atât de universal, încât sfidează orice încercare de abordare. Trebuie să recunoaștem că scopul nostru este ambițios, cu atât mai mult cu cât multe fenomene nihiliste sunt ambi-

gue; și, într-adevăr, dacă am dori să încercăm o cercetare minuțioasă a problemei, nu am termina niciodată.

Cu toate acestea, este posibil să ne desfacem larg plasa și tot să prindem peștele pe care îl urmărim – deoarece până la urmă acesta este numai unul, și unul mare. Nu se pune problema unei cercetări complete a fenomenelor nihiliste; însă o cercetare a mentalității nihiliste pe care se sprijină toate, a efectelor de necontestat ale acesteia și a rolului ei în istoria contemporană este cu putință, cu siguranță.

Vom încerca, în cele ce urmează, mai întâi să descriem această mentalitate – cel puțin în câteva dintre manifestările ei cele mai importante – și să îi schițăm dezvoltarea istorică; iar apoi, să cercetăm mai profund semnificația și programul ei istoric. Însă, înainte de a putea face acestea, trebuie să știm mai limpede despre ce vorbim; trebuie să începem deci cu o definiție a nihilismului.

Nu este necesar ca această lucrare să ne rețină prea mult; nihilismul a fost definit, și încă foarte succint, de către cel care a fost izvorul nihilismului filosofic, Nietzsche.

„Adevărul nu există; nu există nici o stare de fapt absolută – nici un «lucru ca atare». Numai aceasta înseamnă nihilism, și încă nihilism extrem.”¹

¹ *The Will to Power*, vol. I, în *The Complete Works of Friedrich Nietzsche*, New York, The Macmillan Company, 1909, vol. 14, p. 6.

„Adevărul nu există”: am întâlnit deja această formulare în cuprinsul cărții de față nu numai o dată, și ea va fi folosită frecvent de acum înainte. Căci problema nihilismului este, în chip foarte profund, o problemă legată de adevăr; cu adevărat, ea este chiar *problema* adevărului.

Însă ce este adevărul? Chestiunea este, mai întâi de toate, o problemă de logică: înainte de a discuta ce este adevărul, trebuie să cercetăm însăși posibilitatea existenței, precum și condițiile postulării lui. Iar prin „adevăr” înțelegem, desigur – după cum reiese foarte clar din negarea lui Nietzsche –, adevărul absolut, pe care l-am definit deja ca fiind dimensiunea începutului și sfârșitului lucrurilor.

„Adevărul absolut”: expresia sună demodat pentru o generație hrănită cu scepticism de la naștere și neobișnuită să reflecteze serios. Cu siguranță, nimeni – așa se gândește astăzi –, nimeni nu este atât de naiv încât să mai creadă în „adevărul absolut”; tot adevărul, pentru vremurile noastre luminate, este „relativ”. Această expresie – „tot adevărul este relativ” –, să remarcăm, este traducerea în limbaj popular a cuvintelor lui Nietzsche, „adevărul (absolut) nu există”; aceeași doctrină stă atât la baza nihilismului maselor, cât și a nihilismului elitelor.

„Adevărul relativ” este reprezentat, în primul rând, pentru vremurile noastre, de cunoștințele științifice; știința începe prin a observa, conti-

nuă prin logică și înaintea într-un mod ordonat dinspre ceea ce se cunoaște spre necunoscut. Cunoștințele științifice sunt întotdeauna discursive, contingente, limitate, întotdeauna exprimate în „relație” cu altceva, niciodată nu stau singure, niciodată nu sunt categorice, niciodată nu sunt „absolute”.

Omul de știință specializat, care nu obișnuiește să reflecteze adânc asupra a ceea ce face, nu consideră că mai este nevoie de vreun alt fel de cunoștințe; ocupat cu cerințele specialității sale, el nu are, poate, nici timp, nici aplecare pentru întrebări „abstracte” care cercetează ideile de bază pe care se sprijină specialitatea sa. Dacă este silit sau dacă mintea i se îndreaptă spontan spre astfel de probleme, explicația cea mai evidentă este de obicei suficientă pentru a-i satisface curiozitatea: tot adevărul este empiric, tot adevărul este relativ.

Desigur, fiecare dintre aceste două afirmații se contrazice pe sine însăși. Prima afirmație nu este nicidecum empirică, ci metafizică; iar cea de-a doua este ea însăși o afirmație cu caracter absolut. Chestiunea adevărului absolut apare în mintea observatorului critic, întâi de toate, datorită unor astfel de contradicții; iar prima concluzie logică către care trebuie să îl conducă ele este: dacă există vreun fel de adevăr, acesta nu poate fi doar unul „relativ”. Principiile de bază ale științei moderne, întocmai ca ale oricărui sistem de

cunoaștere, sunt ele însele neschimbătoare și absolute; dacă nu ar fi așa, cunoașterea nu ar mai exista deloc, nici măcar cea de tipul cel mai „reflexiv”, căci nu ar mai exista criterii pentru a decide dacă ceva reprezintă cunoștințe sau adevăr.

Această axiomă are un corolar: nu se poate ajunge la ceea ce este absolut prin intermediul a ceea ce este relativ. Adică nu se poate ajunge la principiile de bază ale oricărui sistem de cunoaștere prin intermediul acelei cunoașteri, ci ele trebuie să fie date dinainte; ele nu sunt obiectul demonstrației științifice, ci al credinței.

Am discutat despre universalitatea credinței într-un capitol anterior, unde am văzut că ea stă la baza întregii activități și cunoașteri a omului; am mai văzut, de asemenea, că, pentru a nu cădea pradă unor amăgiri subiective, credința trebuie să fie întemeiată pe adevăr. De aceea, este o întrebare legitimă, și chiar imposibil de evitat, dacă principiile de bază ale credinței științei – de exemplu, coerența și uniformitatea naturii, transsubiectivitatea cunoașterii umane, posibilitatea rațiunii de a trage concluzii în urma observației – sunt întemeiate pe adevărul absolut; dacă nu sunt, atunci ele nu pot fi nimic mai mult decât niște probabilități ce nu pot fi verificate. Poziția „pragmatică” adoptată de mulți oameni de știință și umaniști care nu se deranjează să reflecteze despre ceea ce este fundamental – cum că aceste principii sunt numai niște ipoteze experi-

mentale pe care experiența colectivă le consideră a fi demne de încredere – este, cu siguranță, nesatisfăcătoare; ea poate oferi o explicație psihologică a credinței pe care o inspiră aceste principii, dar, de vreme ce nu așază temelia acelei credințe în adevăr, lasă întregul edificiu al științei pe nisipuri mișcătoare și nu oferă nici o apărare sigură împotriva vânturilor iraționale care îl atacă periodic.

În realitate însă – fie dintr-o simplă naivitate, fie dintr-o intuiție mai profundă pe care nu o pot argumenta –, cei mai mulți oameni de știință și umaniști cred cu siguranță că există o legătură între credința lor și adevărul lucrurilor. Desigur, este o altă problemă dacă această încredințare a lor este justificată sau nu; este o problemă metafizică, iar sigur e că încredințarea aceasta nu este justificată de metafizica destul de primitivă a majorității oamenilor de știință.

Fiecare om, după cum am văzut, trăiește prin credință; tot așa, fiecare om – lucru mai puțin evident, dar la fel de neîndoielnic – este un metafizician. Afirmatia cunoașterii de orice fel – și nu există nici un om în această lume care să nu facă astfel de afirmații – implică o teorie a cunoașterii, un standard al cunoașterii, precum și o idee despre ceea ce, în mod fundamental, poate fi cunoscut și este adevărat. Acest adevăr fundamental, fie el conceput ca Dumnezeuul creștinismului sau pur și simplu ca o coerență fundamentală a

lucrurilor, este un principiu prim metafizic, un adevăr absolut. Însă, recunoscând existența unui astfel de principiu, lucru spre care logica ne conduce în chip inevitabil, teoria „relativității adevărului” se prăbușește, arătată a fi ea însăși un absolut care se contrazice pe sine.

Proclamarea „relativității adevărului” este, prin urmare, o „metafizică negativă”, cum i s-ar putea spune, dar tot o metafizică. Există mai multe forme importante ale acestei „metafizici negative” și, de vreme ce fiecare se contrazice pe sine într-un mod ușor diferit de celelalte și este asociată unei mentalități ușor diferite de cele asociate celorlalte forme, ar fi înțelept să dedicăm câte un paragraf cercetării fiecăreia dintre ele. Le putem împărți în două categorii generale, „realism” și „agnosticism”, iar pe acestea, la rândul lor, în „naiv” și „critic”.

„Realismul naiv” sau „naturalismul” nu negă propriu-zis adevărul absolut, ci face propriile afirmații cu caracter absolut, care nu pot fi apărute. Respingând orice absolut „ideal” sau „spiritual”, el afirmă adevărul absolut al „materialismului” și „determinismului”. Această filosofie este încă prezentă în anumite cercuri – este doctrina marxistă oficială și este susținută de unii gânditori nesofisticați din Apus –, însă curentul principal al gândirii contemporane a lăsat-o în urmă și ea pare azi o relictă bizară a unei epoci mai simple, dar demult apuse, cea victoriană, când

mulți oameni și-au întors către „știință” loialitatea, credința și sentimentele pe care până atunci le închinaseră religiei. Ea este formularea imposibilă a unei metafizici „științifice” – imposibilă deoarece știința este, prin natura ei, cunoașterea particularului, pe când metafizica este cunoașterea a ceea ce stă la baza acestuia și este presupus de el. Este o filosofie sinucigașă, fiindcă „materialismul” și „determinismul” pe care le postulează anulează toată filosofia; de vreme ce ea trebuie să insiste că filosofia, întocmai ca orice altceva, este „determinată”, susținătorii ei nu pot afirma decât că filosofia lor, de vreme ce există, este „inevitabilă”, dar nicidecum că este „adevărată”. De fapt, această filosofie, dacă ar fi consecventă, ar elimina cu totul categoria adevărului; însă partizanii ei, neputând fi acuzați că gândesc consecvent, nici profund, par să nu își dea seama de această contradicție fatală. Contradicția poate fi observată, la un nivel mai puțin abstract, în faptele altruiste și idealiste ale nihilistilor ruși din secolul trecut, care contrazic izbitor teoria lor pur materialistă și egoistă; Vladimir Soloviev a arătat în chip inteligent această nepotrivire, atribuindu-le silogismul: „Omul se trage din mai-muță, deci ne vom iubi unii pe alții.”

Orice filosofie presupune, într-o anumită măsură, autonomia ideilor; „materialismul” filosofic este, astfel, un tip de „idealism”. El este, s-ar putea spune, mărturisirea despre sine a oameni-

De fapt, existența lor este o mărturie a faptului că a luat sfârșit căutarea adevărului care l-a în-suflețit atât de multă vreme pe omul european. Mai mult de patru secole de gândire modernă au fost, dintr-un anumit punct de vedere, un experiment despre posibilitățile de cunoaștere deschise omenirii, presupunând că *Adevărul Revelat nu există*. Concluzia – pe care Hume deja o zărise, de care se refugiase în confortul „judecății sănătoase și simțului practic”¹ și al vieții convenționale și pe care mulțimile din zilele noastre o simt fără a avea vreun adăpost sigur de acest fel –, concluzia acestui experiment este o negație absolută: dacă Adevărul Revelat nu există, nu mai există deloc adevăr; căutarea adevărului săvârșită în afara Revelației a ajuns într-o fundătură. Omul de știință recunoaște acest lucru prin faptul că le limitează la o specializare foarte îngustă, fiind mulțumit dacă observă o oarecare coerență într-o mulțime restrânsă de fapte, fără a se obosi cu existența vreunui adevăr, mare sau mic; mulțimile demonstrează același lucru atât prin faptul că nu așteaptă de la omul de știință adevărul, ci aplicațiile tehnologice ale unor cunoștințe care nu au decât o valoare practică, cât și prin aceea că își îndreaptă privirile spre alte surse, iraționale, pentru a găsi valorile fundamentale pe

¹ Limba engleză *common sense*, din latinescul *sensus communis*, tradus uneori ca *simț* sau *sens comun*; definițiile date expresiei în limba engleză indică o judecată sănătoasă, de ordin practic, care nu depinde de educație (n.tr.).

care altădată oamenii se așteptau să le găsească în adevăr. Stăpânirea tiranică a științei asupra vieții practice este contemporană cu apariția unei serii de „revelații” pseudoreligioase; ambele sunt simptome înrudite ale aceleiași boli: prărsirea adevărului.

Așadar, logica ne poate duce până aici: negarea sau îndoiala cu privire la adevărul absolut duce (dacă ești consecvent și sincer) la abisul solipsismului și al iraționalității; singura poziție care nu implică contradicții *de logică* este afirmarea unui adevăr absolut care susține și apără toate adevărurile mai mici; iar acest adevăr absolut nu poate fi atins prin mijloace omenești, relative. În acest punct logica nu ne mai poate ajuta și dacă vrem să înaintăm trebuie să intrăm într-un univers al discursului cu totul diferit. Una este să spui că nu există nici o piedică logică împotriva afirmării adevărului absolut; dar este cu totul altceva chiar să îl afirmi. O asemenea afirmare nu poate fi întemeiată decât pe o anumită sursă; până la urmă, problema adevărului trebuie să ajungă la problema Revelației.

Ajunsă aici, mintea critică șovăie. Trebuie să încercăm să dobândim din afara noastră ceea ce nu putem obține numai prin propriile puteri? Aceasta este o mare lovitură pentru mândrie – îndeosebi pentru acea mândrie, considerată astăzi „smerenie”, a omului de știință care „stă jos, ca un copilaș, în fața faptelor” și totuși refuză să

recunoască vreun alt judecător al faptelor în afara de mândra rațiune umană. Cu toate acestea, o anumită revelație – Revelația Dumnezeiască, Revelația creștină – este cea care îi provoacă atâta silă raționalistului; pe celelalte nu le neagă.

Într-adevăr, cine nu acceptă, în chip total și conștient, o doctrină a adevărului coerentă, precum cea oferită de Revelația creștină, este silit – dacă are și cea mai mică pretenție de a cunoaște – să caute altundeva o astfel de doctrină; aceasta a fost calea urmată de filosofia modernă, care a sfârșit în întunecime și zăpăceală, deoarece nu a vrut niciodată să privească în față faptul că nu poate obține singură ceea ce nu îi poate fi dat decât din afară. Orbirea și zăpăceala filosofilor moderni cu privire la principiile prime și la dimensiunea absolutului au fost urmarea directă a presupunerii de la care au pornit, aceea că Revelația nu există; căci de fapt această presupunere i-a făcut pe oameni orbi față de lumina soarelui și a întunecat tot ceea ce odinioară fusese limpede în lumina lui.

Pentru cel care băjbăie în întuneric și nu vrea să îi fie vindecată orbirea nu există decât o singură cale; acea cale este să caute o lumină aici, jos, în întunericul în care se află. Mulți aleargă către lumânarea pâlpâindă a „judecății sănătoase și a simțului practic” și a vieții convenționale și acceptă – deoarece cumva tot trebuie să te descurci – părerile momentului din cercurile sociale

și intelectuale din care fac parte. Însă mulți alții, considerând că această lumină este prea slabă, se înghesuie în jurul lanternelor magice ce proiectează opinii amăgitoare, multicolore, care măcar pot distrage, dacă altă proprietate nu au; ei devin următori devotați ai diverselor curente politice, religioase sau artistice pe care „spiritul vremii” le-a făcut să fie la modă.

De fapt, nimeni nu trăiește decât prin lumina unei revelații, fie că aceasta este adevărată sau falsă, fie că slujește la a lumina sau a întuneca. Cine nu vrea să trăiască după lumina Revelației creștine trebuie să trăiască după o revelație neadevărată; și toate revelațiile de acest fel duc la abis.

Am început această analiză cu întrebarea logică: „Ce este adevărul?” Această întrebare poate – și trebuie – să fie încadrată într-o perspectivă cu totul diferită. Pilat cel sceptic a pus această întrebare, dar nu era sincer; în mod ironic pentru el, l-a întrebat chiar pe Adevărul Însuși. „Eu sunt Calea, Adevărul și Viața; nimeni nu vine la Tatăl Meu decât prin Mine.”¹ „Veți cunoaște Adevărul, iar Adevărul vă va face liberi.”² Adevărul în acest sens, adevărul care dăruiește viață și libertate veșnice, nu poate fi ajuns prin mijloace omenești; el nu poate fi decât descoperit, revelat de Sus de către Cineva Care are puterea de a o face.

¹ In 14, 6.

² In 8, 32.

Calea care duce la acest adevăr este îngustă și cei mai mulți oameni – deoarece merg pe calea „cea lată” – nu o găsesc. Cu toate acestea, nu există nici un om care să nu caute acest Adevăr, pentru că așa am fost creați de Dumnezeu, Cel care este Adevărul. Vom privi, în capitolele următoare, la multe dintre absoluturile false, dumnezeii mincinoși pe care oamenii i-au inventat și cărora li s-au închinat în epoca noastră idolatră; și vom vedea că aspectul lor, poate, cel mai izbitor este că fiecare dintre ei, departe de a fi vreo „revelație nouă”, este o versiune diluată, schimonosită, pervertită sau parodiată a Adevărului Unic către care oamenii nu pot decât să arate, chiar în răstăcirea și hula, și mândria lor. Ideea de Revelație Divină a fost cu totul discreditată pentru cei care trebuie să se supună poruncilor imperioase ale „spiritului vremii”; însă este imposibil să fie stinsă setea de adevăr pe care Dumnezeu a sădit-o în om pentru a-l conduce la El, care nu poate fi potolit decât prin acceptarea Revelației Sale. Până și cei care se declară mulțumiți cu adevăruri „relative” și se socotesc prea „sofisticați”, sau prea „onești” sau chiar prea „smeriți” pentru a căuta absolutul – până și ei se satură, până la urmă, de hrana formată din bucațele nesatisfăcătoare la care s-au limitat singuri, în mod arbitrar, și tânjesc după o mâncare mai consistentă.

Dar la toată mâncarea Adevărului creștin se ajunge numai prin credință; și principala piedică

împotriva unei astfel de credințe nu este logica, după cum afirmă opinia modernă superficială, ci o altă credință, opusă ei. Într-adevăr, am văzut că logica nu poate nega adevărul absolut fără a se nega pe sine însăși; logica ce se așază împotriva Revelației creștine este numai slujitoarea unei alte „revelații”, a unui fals „adevăr absolut”: adică a nihilismului.

În paginile următoare vom numi „nihilisti” oameni care aparent au vederi foarte diferite: umaniști, sceptici, revoluționari de toate felurile, artiști și filosofi din diverse școli; ei însă sunt uniți într-o lucrare comună. Fie că săvârșesc o „critică” pozitivistă a adevărilor și instituțiilor creștine, fie un atac revoluționar violent asupra Vechii Ordini, fie că descriu viziuni apocaliptice despre o distrugere universală și instaurarea unui paradis terestru, sau sunt angajați în lucrări științifice obiective în interesul „unei vieți mai bune” în această lume – presupunerea tacită, de bază, fiind că lumea cealaltă nu există –, scopul lor este același: nimicirea Revelației Divine și pregătirea unei noi ordini, în care nu va rămâne nici o urmă din vechiul mod de a privi lucrurile, în care Omul va fi singurul dumnezeu.